

Rom Stoff Tid

FYSIKKTABELLER

FOR FYSIKK 1 OG FYSIKK 2

Per Jerstad, Bjørn Sletbak og Arne Auen Grimenes

CAPPELEN DAMM

Til brukeren

Rom Stoff Tid Fysikktabeller kan brukes vederlagsfritt i videregående skole. Den ligger som pdf-fil på rstnett.cappelendamm.no/. Elever og lærere kan fritt laste ned tabellene for utskrift på papir. Fagnettstedet er åpent og gratis tilgjengelig for alle.

Tabellene er oppdatert med de nyeste data for elementærpartiklene og verdier for nuklidemasser. Enkelte av tabellene er ikke nødvendige for fysikk 1 og fysikk 2, det gjelder tabell V og VIII. Disse tabellene er likevel tatt med for å samle informasjon som kan være nyttig for lærerne.

INNHold

TABELLER

Tabell I	Fysikkkonstanter	3
Tabell II	Periodesystemet	3
Tabell III	Nuklidetabell	4
Tabell IV	Elementærpartikler	6
Tabell V	Brytningsindeks	7
Tabell VI	Friksjonstall	7
Tabell VII	Løsrivningsarbeid	8
Tabell VIII	Resistivitet	8
Tabell IX	Det elektromagnetiske spekteret	9
Tabell X	Solsystemet	10
Tabell XI	Astrofysikk	11

TILLEGG

A	– Størrelser og enheter	12
B	– Tall på standardform	15
C	– Dekadiske prefikser	15
D	– Det gresk alfabet	15

Tabell I Fysikkonstanter

Atommasseenheten	$u = 1,66 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$
Avogadrokonstanten	$N_A = 6,02 \cdot 10^{23} \text{ mol}^{-1}$
Biot–Savart-konstanten	$k_m = 2 \cdot 10^{-7} \text{ N/A}^2$ (eksakt)
Bohrkonstanten	$B = 2,18 \cdot 10^{-18} \text{ J} = 13,61 \text{ eV}$
Boltzmannkonstanten	$k = 1,38 \cdot 10^{-23} \text{ J/K}$
Coulombkonstanten	$k_e = 8,99 \cdot 10^9 \text{ Nm}^2/\text{C}^2$
Elementærladningen	$e = 1,60 \cdot 10^{-19} \text{ C}$
Gravitasjonskonstanten	$\gamma = 6,67 \cdot 10^{-11} \text{ Nm}^2/\text{kg}^2$
Hubbles parameter	$H = 23 \text{ (km/s)/(10}^6 \text{ l.y.)}$
Lysfarten i vakuum	$c = 3,00 \cdot 10^8 \text{ m/s}$
Molar gasskonstant	$R = 8,31 \text{ J/(Kmol)}$
Normalt lufttrykk	$p_0 = 1,01 \cdot 10^5 \text{ Pa}$
Planckkonstanten	$h = 6,63 \cdot 10^{-34} \text{ Js}$
Permeabiliteten i vakuum	$\mu_0 = 1,26 \cdot 10^{-6} \text{ N/A}^2$
Permittiviteten i vakuum	$\epsilon_0 = 8,85 \cdot 10^{-12} \text{ F/m}$
Solarkonstanten	$S = 1,37 \cdot 10^3 \text{ W/m}^2$
Stefan–Boltzmann-konstanten	$\sigma = 5,67 \cdot 10^{-8} \text{ W/(m}^2\text{K}^4)$
Wiens forskyvningslov-konstanten	$a = 2,90 \cdot 10^{-3} \text{ Km}$
Elektronmassen	$m_e = 9,11 \cdot 10^{-31} \text{ kg}$
Nøytronmassen	$m_n = 1,67 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$
Protonmassen	$m_p = 1,67 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$

Tabell II Periodesystemet

1s	1		2												13					14	15	16	17	18						
	3		4												5	6	7	8	9	10	1	2								
2s	Li 6,941 litium	Be 9,012 beryllium											B 10,81 bor	C 12,01 karbon	N 14,01 nitrogen	O 16,00 oksygen	F 19,00 fluor	Ne 20,18 neon	1	2										
3s	Na 22,99 natrium	Mg 24,30 magnesium											Al 26,98 aluminium	Si 28,09 silisium	P 30,97 fosfor	S 32,07 svovel	Cl 35,45 klor	Ar 39,95 argon												
4s	K 39,10 kalium	Ca 40,08 kalsium	3d	Sc 44,96 scandium	Ti 47,88 titan	V 50,94 vanadium	Cr 52,00 krom	Mn 54,94 mangan	Fe 55,85 jern	Co 58,93 kobolt	Ni 58,69 nikkel	Cu 63,55 kobber	Zn 65,39 sink	4p	Ga 69,72 gallium	Ge 72,61 germanium	As 74,92 arsen	Se 78,96 selen	Br 79,90 brom	Kr 83,80 krypton										
5s	Rb 85,47 rubidium	Sr 87,62 strontium	4d	Y 88,91 yttrium	Zr 91,22 zirkonium	Nb 92,91 niob	Mo 95,94 molybden	Tc (98) technetium	Ru 101,1 ruthenium	Rh 102,9 rhodium	Pd 106,4 palladium	Ag 107,9 sølv	Cd 112,4 kadmium	5p	In 114,8 indium	Sn 118,7 tin	Sb 121,8 antimon	Te 127,6 teller	I 126,9 jod	Xe 131,3 xenon										
6s	Cs 132,9 cesium	Ba 137,3 barium	5d	57–71	Hf 178,5 hafnium	Ta 180,9 tantal	W 183,8 wolfram	Re 186,2 rhenium	Os 190,2 osmium	Ir 192,2 iridium	Pt 195,1 platina	Au 197,0 gull	Hg 200,6 kvikksølv	6p	Tl 204,4 thallium	Pb 207,2 bly	Bi 209,0 vismut	Po (209) polonium	At (210) astat	Rn (222) radon										
7s	Fr (223) francium	Ra (226) radium	6d	89–103	Rf (261) rutherfordium	Db (262) dubnium	Sg (263) seaborgium	Bh (262) bohrium	Hs (265) hassium	Mt (266) meitnerium	Ds (269) darmstadtium	Rg (272) roentgenium	Uub (285) ununbium	7p	Uut (284) ununtrium	Uuq (289) ununquadium	Uup (288) ununpentium	Uuh (292) ununhexium												
											4f	La 138,9 lantan	Ce 140,1 cerium	Pr 140,9 praseodym	Nd 144,2 neodym	Pm (145) promethium	Sm 150,4 samarium	Eu 152,0 europium	Gd 157,2 gadolinium	Tb 158,9 terbium	Dy 162,5 dysprosium	Ho 164,9 holmium	Er 167,3 erbitium	Tm 168,9 thulium	Yb 173,0 ytterbium	Lu 175,0 lutetium				
	Metall	Halvmetall	Ikke-metall											5f	Ac (227) actinium	Th 232,0 thorium	Pa 231,0 protactinium	U 238,0 uran	Np 237,0 neptunium	Pu (244) plutonium	Am (243) americium	Cm (247) curium	Bk (247) berkelium	Cf (251) californium	Es (252) einsteinium	Fm (257) fermium	Md (258) mendelevium	No (259) nobelium	Lr (260) lawrencium	

Klikk på et element for å få flere data om grunnstoffet.

Periodesystemer på nett:

- <http://www.kjemi.uio.no/periodesystemet>
- <http://periodeic.lanl.gov/default.htm>
- <http://www.wbelements.com>

Tabell III Nuklidetabell

Atom- nummer	Nuklide	Nuklidemasse /u	Masse per nukleon /u	Halverings- tid	Utsendt partikkel	Fordeling av stabile isotoper i %
-1	e	$5,485799 \cdot 10^{-4}$				
0	n	1,008664916		614 s	β^-	
1	p	1,00727646		12,33 y	β^-	99,9885 0,0115
	^1H	1,007825032	1,0078250			
	^2H	2,014101778	1,0070509			
	^3H	3,016049278	1,0053497			
2	^3He	3,016029319	1,0053431			0,0001343 99,999987
	^4He	4,002603254	1,0006508			
3	^6Li	6,01512279	1,0025205			7,59 92,41
	^7Li	7,0160046	1,0022864			
4	^9Be	9,0121822	1,0013536			
5	^{10}B	10,0129370	1,0012937			19,9 81,1
	^{11}B	11,0093054	1,0008459			
6	^{12}C	12,00000	1,0000000	5,70 $\cdot 10^3$ y	β^-	98,93 1,07
	^{13}C	13,003354838	1,0002581			
	^{14}C	14,003241989	1,0002316			
7	^{13}N	13,0057386	1,0004414	9,97 min	β^+	99,636 0,364
	^{14}N	14,003074005	1,0002196			
	^{15}N	15,00010898	1,00000727			
8	^{15}O	15,0030656	1,0002044	122,2 s	β^+	99,757 0,038
	^{16}O	15,9949146	0,99968216			
	^{17}O	16,9991317	0,9999489			
9	^{18}F	18,0009380	1,0000521	1,829 h	β^+	100
	^{19}F	18,9984032	0,9999160			
10	^{20}Ne	19,9924402	0,9996220			90,48 0,27
	^{21}Ne	20,9938467	0,99970699			
11	^{22}Na	21,9944364	0,9997471	2,602 y	γ, β^+	100
	^{23}Na	22,9897693	0,9995552			
	^{24}Na	23,9909628	0,9996235			
12	^{26}Mg	25,9825929	0,9993305			11,01
13	^{26}Al	25,9868917	0,9994958	7,2 $\cdot 10^5$ y	γ, β^+	100
	^{27}Al	26,9815386	0,9993162			
14	^{28}Si	27,9769265	0,9991759			92,223
15	^{31}P	30,9737616	0,9991536	14,26 d	β^-	100
	^{32}P	31,9739073	0,9991846			
16	^{32}S	31,9720710	0,9991272	87,5 d	β^-	94,99
	^{35}S	34,9690322	0,9991152			
19	^{39}K	38,9637067	0,9990694	1,251 $\cdot 10^9$ y	β^+, β^-, γ	93,2581 0,0117
	^{40}K	39,9639985	0,9991000			
20	^{40}Ca	39,9625910	0,9990648			96,941
24	^{55}Cr	54,940840	0,9989244	3,497 min	β^-, γ	
25	^{55}Mn	54,938045	0,9987355			100,0
26	^{56}Fe	55,934937	0,9988381			91,754
27	^{60}Co	59,933817	0,9988970	5,271 y	β^-, γ	
29	^{63}Cu	62,929597	0,9988825			69,15
35	^{85}Br	84,915608	0,9990072	2,90 min	β^-, γ	
36	^{85}Kr	84,912527	0,9989709	10,78 y	β^-, γ	
	^{94}Kr	93,93436	0,9993017	0,21 s	β^-	
38	^{90}Sr	89,907738	0,9989749	28,8 y	β^-	
43	^{99}Tc	98,906255	0,9990531	2,11 $\cdot 10^5$ y	β^-	

Atomnummer	Nuklide	Nuklidemasse /u	Masse per nukleon /u	Halverings- tid	Utsendt partikkel	Fordeling av stabile isotoper i %
53	¹²⁷ I	126,904473	0,9992478			100
	¹³¹ I	130,906125	0,9992834	8,021 d	β ⁻ , γ	
55	¹³⁷ Cs	136,907089	0,9993218	30,2 y	β ⁻ , γ	
56	¹³⁸ Ba	137,905247	0,9993134			71,698
	¹⁴⁴ Ba	143,922953	0,9994650	11,5 s	β ⁻ , γ	
57	¹⁴⁸ La	147,93229	0,9995425	1,3 s	β ⁻ , γ	
77	¹⁹² Ir	191,962605	0,9998052	73,83 d	β ⁻ , γ	
81	²⁰⁶ Tl	205,976110	0,9998840	4,20 min	β ⁻	
	²⁰⁷ Tl	206,977419	0,9998909	4,77 min	β ⁻ , γ	
	²¹⁰ Tl	209,990074	0,9999527	1,30 min	β ⁻ , γ	
82	²⁰⁶ Pb	205,974465	0,9998760			24,1
	²⁰⁷ Pb	206,975897	0,9998836			22,1
	²⁰⁸ Pb	207,976652	0,9998878			52,4
	²¹⁰ Pb	209,984189	0,9999247	22,2 y	β ⁻ , γ	
	²¹¹ Pb	210,988737	0,9999466	36,1 min	β ⁻ , γ	
	²¹⁴ Pb	213,999805	0,9999991	26,9 min	β ⁻ , γ	
83	²¹⁰ Bi	209,984120	0,9999244	5,01 d	β ⁻	
	²¹¹ Bi	210,987269	0,9999397	2,14 min	α, β ⁻ , γ	
	²¹⁴ Bi	213,998712	0,9999940	19,9 min	β ⁻ , γ	
84	²¹⁰ Po	209,982874	0,999918	138,4 d	α, γ	
	²¹¹ Po	210,986653	0,999937	0,516 s	α, γ	
	²¹⁴ Po	213,995201	0,999978	1,643 · 10 ⁻⁴ s	α	
	²¹⁵ Po	214,999420	0,999997	1,781 · 10 ⁻³ s	α	
	²¹⁸ Po	218,008973	1,000041	3,10 min	α	
86	²¹⁹ Rn	219,009480	1,000043	3,96 s	α, γ	
	²²² Rn	222,017578	1,000079	3,823 d	α, γ	
88	²²³ Ra	223,018502	1,000083	11,43 d	α, γ	
	²²⁶ Ra	226,025410	1,000112	1600 y	α	
	²²⁸ Ra	228,031070	1,000136	5,75 y	β ⁻	
89	²²⁷ Ac	227,027752	1,000122	21,77 y	α, β ⁻	
90	²²⁷ Th	227,027704	1,000122	18,68 d	α, γ	
	²²⁸ Th	228,028741	1,000126	1,912 y	α, γ	
	²³⁰ Th	230,033134	1,000144	7,54 · 10 ⁴ y	α, γ	
	²³¹ Th	231,036304	1,000157	1,063 d	α, β ⁻	
	²³⁴ Th	234,043601	1,000186	24,10 d	α, β ⁻	
91	²³¹ Pa	231,035884	1,000155	3,28 · 10 ⁴ y	α, γ	
	²³⁴ Pa	234,043308	1,000185	6,69 h	β ⁻	
92	²³² U	232,037156	1,000160	68,9 y	α	
	²³⁴ U	234,040952	1,000175	2,455 · 10 ⁵ y	α, γ	
	²³⁵ U	235,043930	1,000187	7,04 · 10 ⁸ y	α, γ	0,7204
	²³⁶ U	236,045568	1,000193	2,342 · 10 ⁷ y	α, γ	
	²³⁸ U	238,050788	1,000213	4,47 · 10 ⁹ y	α, γ	99,2742
93	²³⁹ Np	239,052939	1,000221	2,356 d	β ⁻ , γ	
94	²⁴⁰ Pu	240,053814	1,000224	6,56 · 10 ³ y	α	
95	²⁴¹ Am	241,056829	1,000236	432,2 y	α, γ	
98	²⁴⁷ Cf	247,071000	1,000287	3,11 h	γ	
100	²⁵¹ Fm	251,081575	1,000326	5,3 h	α, γ	

Tabell IV Elementærpartikler

Partikkel	Symbol	Kvark-innhold	Hvileenergi (GeV)	Elektrisk ladning /e	Middellevetid (s)	Anti-partikkel
Leptoner						
Elektron	e^-		0,000511	-1	Stabil	e^+
Myon	μ^-		0,106	-1	$2,2 \cdot 10^{-6}$	μ^+
Tau	τ^-		1,777	-1	$2,9 \cdot 10^{-13}$	τ^+
Elektronnøytrino	ν_e		Liten	0	Ukjent	$\bar{\nu}_e$
Myonnøytrino	ν_μ		Liten	0	Ukjent	$\bar{\nu}_\mu$
Taunøytrino	ν_τ		Liten	0	Ukjent	$\bar{\nu}_\tau$
Kvarker						
Opp	u	u	0,0026	+2/3		$\bar{u}$
Ned	d	d	0,0050	-1/3		$\bar{d}$
Sjarm	c	c	1,3	+2/3		$\bar{c}$
Sær	s	s	0,1	-1/3		$\bar{s}$
Topp	t	t	171	+2/3		$\bar{t}$
Bunn	b	b	4,2	-1/3		$\bar{b}$
Mesoner						
Ladd pi-meson	π^-	$\bar{u}d$	0,140	-1	$0,8 \cdot 10^{-6}$	π^+
Nøytralt pi-meson	π^0	$u\bar{u}, d\bar{d}$	0,135	0	$2,6 \cdot 10^{-6}$	π^0
Nøytralt K-meson	K^0	$d\bar{s}$	0,498	0	$0,9 \cdot 10^{-10}$	$\bar{K}^0$
Ladd K-meson	K^+	$u\bar{s}$	0,494	+1	$1,2 \cdot 10^{-8}$	K^-
Baryoner						
Proton	p	uud	0,9383	+1	Stabil	$\bar{p}$
Nøytron	n	udd	0,9396	0	886	$\bar{n}$
Lamda	Λ^0	uds	1,116	0	$2,6 \cdot 10^{-10}$	$\bar{\Lambda}^0$
Sigma	Σ^+	uus	1,189	+1	$8,0 \cdot 10^{-11}$	$\bar{\Sigma}^+$
Sigma	Σ^0	uds	1,193	0	$7,4 \cdot 10^{-20}$	$\bar{\Sigma}^0$
Sigma	Σ^-	dds	1,197	-1	$1,5 \cdot 10^{-10}$	$\bar{\Sigma}^-$
Ksi	Ξ^0	uss	1,315	0	$2,9 \cdot 10^{-10}$	$\bar{\Xi}^0$
Ksi	Ξ^-	dss	1,321	-1	$1,6 \cdot 10^{-10}$	$\bar{\Xi}^-$
Omega	Ω^-	sss	1,672	-1	$8,2 \cdot 10^{-11}$	$\bar{\Omega}^-$

Tabell V Brytningsindeks

Brytningsindekser for oransjegult lys, $\lambda = 589 \text{ nm}$

Stoff	Brytningsindeks	Stoff	Brytningsindeks
Faste stoffer		Væsker ved 20 °C	
Diamant	2,419	Benzen	1,501
Flintglass (rent)	1,61–1,62	Etanol	1,361
Is, ordinær stråle	1,309	Glyserol	1,473
Kronglass	1,50–1,54	Vann	1,333
Kvarts, ordinær stråle	1,544	Gasser ved 0 °C og 101 kPa	
ekstraordinær stråle	1,553	Helium	1,000 036
Koksalt, NaCl	1,544	Hydrogen, H ₂	1,000 132
Pleksiglass	1,48–1,51	Karbondioksid, 0 °C	1,000 45
		Luft, 0 °C	1,000 293

Tabell VI Friksjonstall

Verdiene for friksjonstall kan variere noe med forsøksbetingelsene. Verdiene gjelder glidefriksjon.

Materiale	Friksjonstall	Materiale	Friksjonstall
Stål mot stål (tørre flater)	0,6	Tre mot tre	0,3
Stål mot stål (smurte flater)	0,01–0,1	Hofteledd	0,003
Stål mot is	0,05	Aluminium mot stål	0,5
Stål mot teflon	0,04	Sko mot is	0,05
Is mot is	0,03	Tau (rep) mot tre	0,3
Glass mot glass	0,4	Fjellstøvler mot stein	0,8
Gummi mot tørr asfalt	0,7	Lærsåle mot teppe	0,5
Gummi mot våt asfalt	0,2	Lærsåle mot tre	0,3
Gummi mot is	0,02	Gummisåle mot tre	0,2

Tabell VII Løsrivningsarbeid

Materiale		W/aJ	Materiale		W/aJ
Ag	Sølv	0,682	Cu	Kopper	0,745
Al	Aluminium	0,686	Fe	Jern	0,721
Au	Gull	0,817	Hg	Kvikksølv	0,719
Ba	Barium	0,433	K	Kalium	0,368
Be	Beryllium	0,798	Li	Litium	0,465
C	Karbon	0,801	Mg	Magnesium	0,586
Ca	Kalsium	0,460	Na	Natrium	0,441
Co	Kobolt	0,801	Pt	Platina	0,905
Cr	Krom	0,721	Rb	Rubidium	0,346
Cs	Cesium	0,342	Zn	Sink	0,694

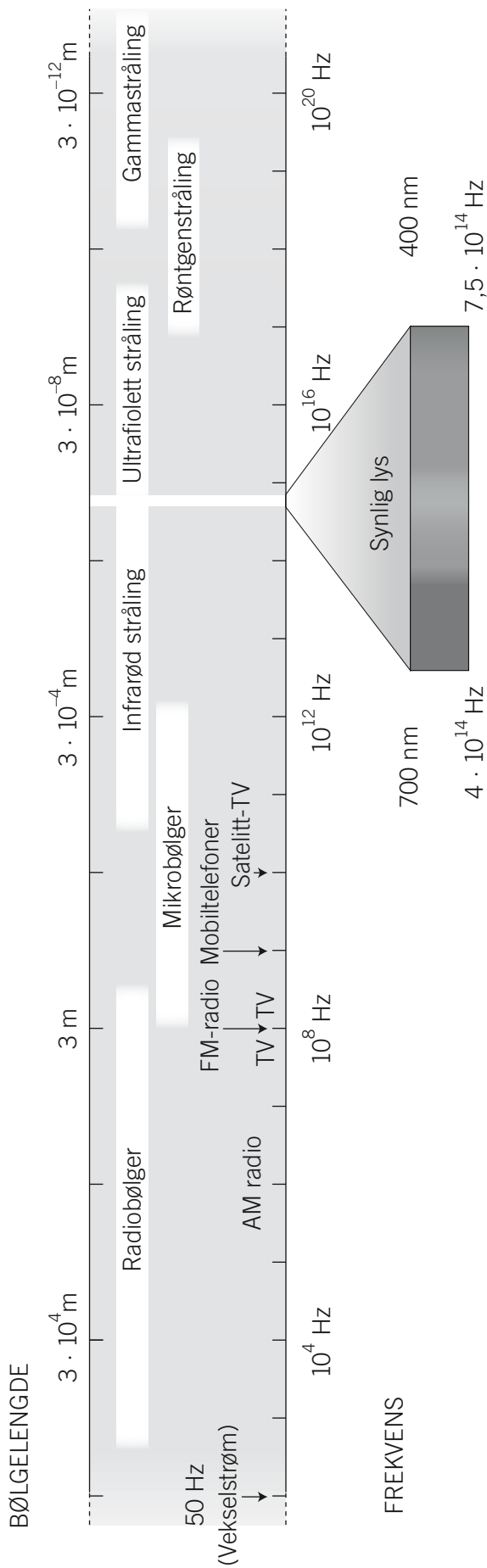
Tabell VIII Resistivitet

Verdiene gjelder for 293 K.

Materiale	Resistivitet $\rho / 10^{-8} \Omega\text{m}$	Lineær temperaturkoeffisient $\alpha / 10^{-3} \text{K}^{-1}$
Grunnstoffer		
Aluminium	2,65	4,3
Bly	20,8	3,9
Gull	2,21	3,4
Jern	9,61	5,0
Kopper	1,68	6,8
Kvikksølv	96,1	0,9
Magnesium	4,39	3,6
Nikkel	6,93	4,6
Platina	10,5	3,9
Sink	5,90	3,7
Sølv	1,59	3,6
Wolfram	5,28	4,6
Legeringer		
Konstantan	49	0,01
Kanthal	145	0,03
Messing	8	1,5
Nikrom	110	0,15
Stål	18	3,0

Farge og bølgelengde for lys i vakuum

Farge	Omtrentlig bølgelengde nm
Ultrafiolett (UV)	< 400
Fiolett	400 – 450
Blått	450 – 500
Grønt	500 – 570
Gult	570 – 590
Oransje	590 – 650
Rødt	650 – 800
Infrarødt (IR)	> 800

Tabell X Solsystemet

Planetene

Planet	Masse 10^{24} kg	Ekvator- radius 10^6 m	Masse- tetthet 10^3 kg/m ³	Feltstyrke <i>g</i> på overflaten N/kg	Rota- sjonstid	Midlere solavstand 10^9 m	Omløpstid ⁺ a	Baneplanets vinkel med ekliptikken i °
Merkur	0,330	2,44	5,43	3,70	58,2 d	57,9	0,241	7,00
Venus	4,87	6,05	5,24	8,87	243 d*	108	0,615	3,39
Jorda	5,97	6,38	5,52	9,80	23,9 h	150	1,00	0,00
Mars	0,642	3,40	3,93	3,71	24,6	228	1,88	1,85
Jupiter	1899	71,5	1,33	24,8	9,93 h ♦	779	11,9	1,30
Saturn	568	60,3	0,687	10,4	10,7 h ♦	1434	29,5	2,49
Uranus	86,8	25,6	1,27	8,87	17,2 h*	2872	84,0	0,77
Neptun	102	24,8	1,64	11,2	16,1 h	4495	165	1,77
Pluto ^a	0,01	1,20	1,75	0,58	6,39 d*	5906	248	17,2

* retrograd rotasjonsretning, dvs. motsatt rotasjonsretning av den som er vanlig i solsystemet

⁺ omløpstid målt i forhold til stjernehimmelen

♦ rotasjonstid ved ekvator

^a Pluto er en dvergplanet

Månen

Radius 10^6 m	Volum 10^{18} m ³	Masse 10^{22} kg	Massetetthet 10^3 kg/m ³	Feltstyrke <i>g</i> på overflaten N/kg	Middelavstand fra jorda 10^6 m	Omløpstid om jorda d
1,74	22,0	7,35	3,35	1,62	384	27,3

Jorda

Ekvatorradius	6 378 km
Polradius	6 357 km
Middelradius	6 371 km
Masse	$5,974 \cdot 10^{24}$ kg
Tyngdeakselerasjonens standardverdi	$9,806 65 \text{ m/s}^2$
Midlere massetetthet	$5,515 \cdot 10^3 \text{ kg/m}^3$
Omløpstida om sola	1 a = $3,156 \cdot 10^7$ s
Middelavstand fra sola	$1,496 \cdot 10^{11}$ m
Middelfart i banen	29,8 km/s
Jorda rotasjonstid	23 h 56 min 4,1 s

Sola

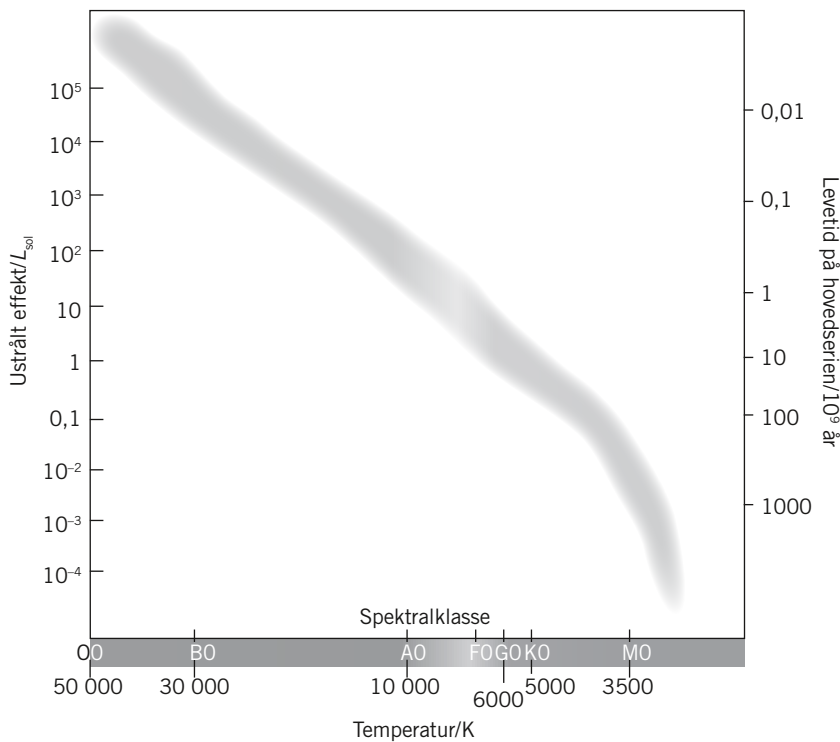
Radius	$6,96 \cdot 10^8$ m
Masse	$1,99 \cdot 10^{30}$ kg
Midlere massetetthet	$1,408 \cdot 10^3 \text{ kg/m}^3$
Overflatetemperatur	5 778 K
Temperatur i sentrum	$1,57 \cdot 10^7$ K
Alder	$4,6 \cdot 10^9$ a
Rotasjonstid ved 16° nordlig bredde	25,4 d

Melkeveisystemet

Nærmeste stjernebilde til sola	Proxima Centauri, 4,2 l.y.
Antall stjerner	10^{11}
Diameter	100 000 l.y.
Avstand sola–sentrum	30 000 l.y.
Tykkelse, i sentrum	6000 l.y.
Masse	10^{11} solmasser
Nærmeste nabogalakse	Andromeda, $2,5 \cdot 10^6$ l.y.
Antall galakser i Den lokale gruppa	40

Hertzprung–Russel-diagram

Stjernetyper

Spektralklasse	Eksempel på stjerne	Overflatetemperatur (kelvin)
O	Stjerner i Orions belte	> 30 000
B	Rigel	30 000–10 000
A	Sirius	10 000–7500
F	Polarstjernen	7500–6000
G	Sola	6000–5000
K	Arkturus	5000–3500
M	Betelgeuse	< 3500

Størrelser og enheter

Sammenhengen mellom størrelse, måltall og enhet er gitt ved

$$\text{størrelse} = \text{måltall} \cdot \text{enhet}$$

Eksempel: $t = 30,5 \text{ s}$

Notasjon og satstyper

Symbol for størrelser skal ha kursive typer. Vektorstørrelser skal i tillegg ha pil over symbolet.

Enheter skrives alltid med små forbokstaver, f.eks. newton, meter og pascal.

Symbol for enheter skrives med stor (første) bokstav når enheten er oppkalt etter en person, ellers alltid med små bokstaver. Eks: N, m, Pa.

satstyper for symboler		eksempler
størrelser	kursiv	$m \ p \ V \ \beta \ N_A \ W_R$
vektorstørrelser	kursiv og pil	$\vec{a} \ \vec{p} \ \vec{F}$
enheter	normal	$\text{s} \ \text{m}^2 \ \text{A} \ \text{N}$
tall	normal	$-273 \ 21 \ 7,56$
prefikser	normal	$\text{k} \ \text{M} \ \text{m} \ \mu$
operatorer	normal	$\Delta \ \sin \ \ln \ d$
grunnstoff	normal	$\text{H}_2\text{O} \ \text{}^4_2\text{He}$

Grunnstørrelser og grunnenheter

Norsk standard for størrelser og enheter i fysikk følger SI-systemet. SI-systemet bygger på sju grunnstørrelser med tilhørende grunnenheter:

størrelse	enhet	symbol
lengde	meter	m
masse	kilogram	kg
tid	sekund	s
elektrisk strøm	ampere	A
temperatur	kelvin	K
stoffmengde	mol	mol
lystyrke	candela	cd

SI-enheter

I tillegg til de sju grunnenheterne har SI-systemet egne enhetsnavn for følgende enheter:

størrelse	enhet	symbol
aktivitet	becquerel	$\text{Bq} = \text{s}^{-1}$
ladning	coulomb	$\text{C} = \text{As}$
kapasitans	farad	$\text{F} = \text{C/V} = \text{A}^2\text{s}^4/\text{kg/m}^2$
absorbert dose	gray	$\text{Gy} = \text{J/kg} = \text{m}^2/\text{s}^2$
induktans	henry	$\text{H} = \text{Wb/A} = \text{kgm}^2/\text{s}^2/\text{A}^2$
frekvens	hertz	$\text{Hz} = \text{s}^{-1}$
energi/arbeid	joule	$\text{J} = \text{Nm} = \text{kgm}^2/\text{s}^2$
lysfluks	lumen	$\text{lm} = \text{cdsr}$
belysning	lux	$\text{lx} = \text{lm/m}^2 = \text{cdsr/m}^2$
kraft	newton	$\text{N} = \text{kgm/s}^2$
trykk	pascal	$\text{Pa} = \text{N/m}^2 = \text{kg/m/s}^2$
vinkel	radian	$\text{rad} = \text{m/m} = 1$
konduktans	siemens	$\text{S} = \Omega^{-1} = \text{s}^3\text{A}^2/\text{kg/m}^2$
doseekvivalent	sievert	$\text{Sv} = \text{J/kg} = \text{m}^2/\text{s}^2$
romvinkel	steradian	$\text{sr} = \text{m}^2/\text{m}^2 = 1$
magnetisk feltstyrke	tesla	$\text{T} = \text{Wb/m}^2 = \text{kg/s}^2/\text{A}$
elektrisk spenning	volt	$\text{V} = \text{J/C} = \text{kgm}^2/\text{s}^3/\text{A}^2$
effekt	watt	$\text{W} = \text{J/S} = \text{kgm}^2/\text{s}^3$
magnetisk fluks	weber	$\text{Wb} = \text{Vs} = \text{kgm}^2/\text{s}^2/\text{A}$
resistans	ohm	$\Omega = \text{V/A} = \text{kgm}^2/\text{s}^3/\text{A}^2$

Andre enheter

I tillegg til SI-enhetene brukes også andre enheter. Enheter merket * er under utfasing.

størrelse	enhet	symbol
tid	minutter	min = 60 s
	timer	h = 60 min
	døgn	d = 24 h
	år	a = 365,24 d
masse	UMU	u = $1,66 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$
	tonn	tonn = 1000 kg
lengde	lysår	l.y. = $9,46 \cdot 10^{15} \text{ m}$
	parsec	pc = 3,26 l.y.
	ar	a = 100 m ²
areal	dekar	daa = 10 a
	hektar	ha = 100 a
	grader	$^\circ = \pi/180 \text{ rad}$
vinkel	bueminutter	' = 1/60°
	buesekunder	'' = 1/60'
	fart	kilometer/time
energi	kilowatttime	kWh = $3,6 \cdot 10^6 \text{ J}$
	elektronvolt	eV = $1,60 \cdot 10^{-19} \text{ J}$
	kalori*	cal = 4,18 J
	tonn TNT	tTNT = $4 \cdot 10^9 \text{ J}$
	tonn oljeekvivalenter	toe = $42 \cdot 10^9 \text{ J}$
	effekt	hestekraft*
	horse power*	hp = 739 W
trykk	atmosfære*	atm = $1,013 \cdot 10^5 \text{ Pa}$
	bar*	bar = 100 kPa
temperatur	grader celcius	$^\circ\text{C} = 1 \text{ K (for } \Delta t)$

* enheter som skal fases ut av bruk

Størrelser

Tabellen viser en oversikt over de vanligste fysikkstørrelsene med enheter.

Størrelse	Symbol	Enhet (symbol)
Mekanikk		
Lengde, posisjon, forflytning	s, l, r, h	m
Vinkel	α, θ, φ	°, rad
Tid	t, T	s
Fart	v, u, c	m/s
Akselerasjon	a	m/s ²
Masse	m	kg
Massetetthet	ρ	kg/m ³
Stoffmengde	n	mol
Kraft	F, G, R, N, U	N
Gravitasjonens feltstyrke	g	N/kg
Tyngdeakselerasjon	g	m/s ²
Friksjonstall	μ	1 (ubenevnt)
Fjærstivhet	k	N/m
Impuls	l	Ns = kgm/s
Bevegelsesmengde	p	kgm/s
Trykk	p	Pa = N/m ²
Arbeid	W	J = Nm
Energi	E	J
Varme	Q	J
Effekt	P	W = J/s
Termofysikk		
Absolutt/termodynamisk temperatur	T	K
Celsiustemperatur	t	°C
Varmekapasitet	C	J/K
Spesifikk varmekapasitet	c	J/(kgK)
Spesifikk fordampingsvarme	l_f, q	J/kg
Spesifikk smeltevarme	l_s, q	J/kg
Virkningsgrad	η	1 (ubenevnt)
Uttrålt effekt, luminositet	P, L	W
Utstrålingstetthet	M	W/m ²
Innstrålingstetthet	E, I	W/m ²
Lys og bølger		
Bølgelengde	λ	m
Frekvens	f	Hz = s ⁻¹
Svingetid, periode	T	s
Bølgefart	c, v	m/s
Vinkelfart	ω	rad/s = s ⁻¹
Vinkelfrekvens	ω	rad/s = s ⁻¹
Brytningsindeks	n	1 (ubenevnt)
Utslag	y	m
Amplitude	y_m, A	m
Spalteavstand	d	m
Gitterkonstant	d	m

Størrelse	Symbol	Enhet (symbol)
-----------	--------	----------------

Elektrisitet og magnetisme

Ladning	Q, q, e	C = As
Strøm	I	A
Spenning	U	V = J/C
Ems	ε	V
Resistans	R	$\Omega = V/A$
Resistivitet	ρ	Ωm
Elektrisk feltstyrke	E	N/C = V/m
Magnetisk feltstyrke / flukstetthet	B	T = N/(Am)
Magnetisk fluks	Φ	Wb = Tm ²

Atom- og kjernefysikk

Aktivitet	A	Bq = s ⁻¹
Absorbert dose	D	Gy = J/kg
Ekvivalent dose	H	Sv = J/kg
Nukleontall	N	1 (ubenevnt)
Leptontall	L	1 (ubenevnt)
Baryontall	B	1 (ubenevnt)

Tillegg B Tall på standardform

Når vi har svært små eller svært store tall, skriver vi tallene på standardform, dvs. på formen

$$k \cdot 10^n, \text{ der } |k| \in [1, 10) \text{ og } n \in \mathbb{Z}$$

Vi skriver for eksempel at bølglengden til laserlyset er

$$6,31 \cdot 10^{-7} \text{ m}$$

i stedet for å skrive 0,000000631 m, og at bilen har forflyttet seg

$$-1,52 \cdot 10^3 \text{ m}$$

På tilsvarende måte skriver vi at avstanden til sola er

$$1,5 \cdot 10^{11} \text{ m}$$

og ikke 150 000 000 000 m,

På denne måten kommer det tydelig fram hvilken størrelsesorden tallet har, samtidig som vi lettere får fram hvor mange gjeldende siffer vi ønsker å bruke.

Tillegg C Dekadiske prefikser

Symbol	Navn	Verdi
y	yokto	10^{-24}
z	zepto	10^{-21}
a	atto	10^{-18}
f	femto	10^{-15}
p	piko	10^{-12}
n	nano	10^{-9}
μ	mikro	10^{-6}
m	milli	10^{-3}
k	kilo	10^3
M	mega	10^6
G	giga	10^9
T	tera	10^{12}
P	peta	10^{15}
E	exa	10^{18}
Z	zetta	10^{21}
Y	yotta	10^{24}

Tabellen til venstre viser de vanligste SI-prefiksene. Vi skriver for eksempel

$$34\,500 \text{ m} = 34,5 \cdot 10^3 \text{ m} = 34,5 \text{ km}$$

$$6,31 \cdot 10^{-7} \text{ m} = 631 \cdot 10^{-9} \text{ m} = 631 \text{ nm}$$

Ytterligere fire prefikser brukes ofte, helst knyttet til tradisjonelle kombinasjoner som

- dl (desiliter)
- cm (centimeter)
- daa (dekar)
- hg (hektogram)

Symbol	Navn	Verdi	
c	centi	10^{-2}	hundreddel
d	desi	10^{-1}	tidel
da	deka	10^1	ti
h	hekto	10^2	hundre

Tillegg D Det greske alfabetet

Alfa	A	α	Ny	N	ν	
Beta	B	β	Ksi	Ξ	ξ	
Gamma	Γ	γ	Omikron	O	$\omicron$	
Delta	Δ	δ	Pi	Π	π	
Epsilon	E	ϵ	Rho	P	ρ	
Zeta	Z	ζ	Sigma	Σ	σ	
Eta	H	η	Tau	T	τ	
Theta	Θ	θ	Ypsilon	Υ	υ	
Iota	I	ι	Phi	Φ	ϕ	φ
Kappa	K	κ	Kji	X	χ	
Lamda	Λ	λ	Psi	Ψ	ψ	
My	M	μ	Omega	Ω	ω	

Rom Stoff Tid gjennom 46 år

I 2008 var det 40 år siden Rom Stoff Tid første gang ble gitt ut på Cappelen Forlag. Dette markerte vi bl.a. ved å utgi denne jubileumstabellen gratis til alle videregående skoler. Tabellen har siden blitt oppdatert med de nyeste data for elementærpartiklene og verdier for nuklidemasser. Hver skole fikk den gang et eksemplar av den trykte utgaven og kunne dessuten skrive den ut til alle elevene uten vederlag.

I dag kan tabellen lastes ned fra Rom Stoff Tids fagnettsted rstnett.cappelendamm.no/. Fagnettstedet er åpent og gratis tilgjengelig for alle. Lærestoffet er passordbelagt.

© 2008 Cappelen Damm AS – Forsidebilde: Colourbox.no – Omslagsdesign: Kristine Steen/07-gruppen

CAPPELEN DAMM VIDEREGÅENDE

Telefon 21 61 66 72 | Fax 21 61 72 84 | e-post: vginfo@cappelendamm.no
www.cappelendamm.no

CAPPELEN DAMM